

Biljana Andonovska
Beograd, Institut za književnost i umetnost
biljana.andonovska@gmail.com
Tijana Tropin
Beograd, Institut za književnost i umetnost
tijana@gmail.com

DRUŠTVENA UTOPIJA KAO DEČJI RAJ:
ŠETNJA KROZ BUDUĆNOST (1924/25) I NJEN
KNJIŽEVNI I DRUŠTVENI KONTEKST

Ključne reči: utopija, radikalna književnost za decu, časopis *Budućnost*, Dragutin Vladislavljević, Edit Nezbit

Apstrakt: U ovom radu osvetljavamo okolnosti nastanka kratkog romana za decu, *Šetnja kroz budućnost*, i njegove književne i pedagoške odlike. Objavljivan u nastavcima od juna 1924. do aprila 1925, ovaj roman se najlakše može tumačiti u okviru koncepta radikalne književnosti za decu Džulije Mikenberg i Filipa Nela, pri čemu do izražaja dolaze njegov utopistički karakter i komunističko-pedagoška intencija. Ispituje se i mogući uticaj *Vesti niotkuda* Vilijama Morisa na ovo delo, a njegova književna obrada utopističkih motiva poredi se sa nešto ranijom *Pričom o amuletu* Edit Nezbit, koja delo slične utopističko-pedagoške intencije smešta u tradiciju fantastijske književnosti za decu.

Dečji roman *Šetnja kroz budućnost* predstavlja jedno sasvim osobeno književno ostvarenje i u žanrovskom, i u kulturno-političkom smislu. Reč je o delu koje, za sada, možemo odrediti kao prvi socijalno-utopijski i naučno-fantastični roman za decu u srpskoj i jugoslovenskoj književnosti. Razlog što je ovo delo sve do danas ostalo takoreći sasvim nepoznato, kako široj publici, tako i proučavaocima književnosti, u velikoj meri počiva u okolnostima njegovog prvobitnog pojavljivanja. *Šetnja kroz budućnost* je jedna časopisna tvorevina, roman u nastavcima koji je od juna 1924. do aprila 1925. godine

objavljivan u časopisu *Budućnost*, prvom komunističko-proleterskom književnom časopisu za decu u jugoslovenskoj sredini.

Ovaj časopis, koji je izlazio pod parolom „Deco radnika sviju zemalja – zagrlite se!“, pokrenuo je lekar i aktivista Dragutin T. Vladisavljević februara 1920. u Beogradu, a tek formirana Komunistička partija Jugoslavije je na svom drugom, Vukovarskom kongresu juna 1920. posebnom rezolucijom prihvatila *Budućnost* kao jedan od svojih organa. Kako je krajem 1920. godine Obznanom zabranjena svaka komunistička delatnost i propaganda u Kraljevini SHS, *Budućnost* je, kao i ostala partijska glasila, bila obustavljena nakon nepunih godinu dana izlaženja. Vladisavljević će ipak obnoviti časopis 1923. godine i, uz razne mimikrijske strategije (pre svega zaobilaženje neposrednog pominjanja boljševičke Rusije i KPJ), uspeti da osigura njegovo izlaženje sve do 1928. godine. Eksplicitna komunistička orijentacija lista, međutim, nije slabila samo zbog cenzure već i zbog razlaza uredništva sa KPJ, iz koje je Vladisavljević, kao pripadnik tzv. „centrumaške“ ili reformističke desne frakcije, isključen 1925. godine. Roman *Šetnja kroz budućnost*, obeležava, dakle, upravo tu godinu pred Vladisavljevićev razlaz sa KPJ, što je takođe uticalo na to da ovaj časopis, a s njim i nekolicina izvanrednih prodora koje je napravio u polju socijalističko-komunističke kulture i literature za decu, padnu u dugi zaborav.¹

Za svoje vreme i uslove delovanja, časopis *Budućnost* predstavljao je jedan u pravom smislu pionirski poduhvat.² Kao što je primetio jedan od retkih proučavalaca ovog lista, specifičnost *Budućnosti* nije samo u tome što je bila

¹ Više o časopisu *Budućnost*, prilikom čijeg je proučavanja i došlo do otkrića ovog dela, v. Андоновска 2019.

² Oko časopisa bila je delatna dečja organizacija „Budućnost“, koja je proleterske mališane uzrasta od 6 do 12 godina okupljala oko niza aktivnosti: susreti u Socijalističkom domu, čitanje i distribucija časopisa *Budućnost*, organizacija koncerata, recitala, pozorišnih predstava, ali i učešće u obeležavanju Prvog maja, protestnim šetnjama ili humanitarnim aktivnostima. Kao takve, dečje organizacije „Budućnost“ smatraju se pretečama budućih jugosocijalističkih malih pionira (v. Kecić 1966; Kecman 1965; Ogrizović 1989).

prvi proletersko-komunistički časopis za decu već i u tome što je njegova dominantna orijentacija bila *književna* (Паланчанин 1980). Većinu priloga u *Budućnosti* činili su književni radovi, pesme, basne i parabole, popularno-naučne priče, pa i naučno-fantastična literatura, kroz koju je radničkoj deci trebalo pružiti didaktičko-imaginativni svet koji bi, smatralo se, bio saobrazan njihovom životnom iskustvu, društvenom položaju i idealima. Vladislavljević i drugi komunistički pedagozi rane *Budućnosti* prepoznaju središnji značaj književne *lektire* za korenitiju promenu subjekta i pripremu dece za drugačije, naučno zasnovano, klasno osvešćeno, antiklerikalno i antišovinističko poimanje sveta koji ih okružuje, društvenih nejednakosti sa kojima se sreću, kao i načina na koji, skupa sa svojim roditeljima, mogu da se bore za poboljšanje uslova života potlačenih.

Književna produkcija *Budućnosti*, kao i *Šetnja kroz budućnost*, u tom se smislu odlično uklapaju u teorijski koncept *radikalne književnosti za decu*, koji su američki kritičari Džulija Mickenberg i Filip Nel predstavili u hrestomatiji *Priče za male buntovnike* (Mickenberg, Nel 2008).³ Reč je o dečjoj književnosti koja je nastajala u okviru različitih društveno-političkih pokreta u 19. i 20. veku (od abolicionizma, preko anarhizma, socijalizma i komunizma, a potom i posleratne nove levice, feminizma, ekološkog i LGTB pokreta, itd.)v a čije diferencijalno svojstvo čine neskriveni društveno-politički sadržaji i poziv deci da se uključe u menjanje postojećeg i stvaranje boljeg, humanijeg i egalitarnijeg sveta. Kako skreću pažnju teoretičari ove tek nedavno kritički i istorijski rekonstruisane literarne tradicije, svaki pokret koji je želeo da utiče na budućnost okretao se onima koji već danas jesu budućnost: deci, tom ideološki još uvek nekorumpiranom s(l)oju populacije koji je katkad bolje uočavao društvene kontradikcije i nepravde koje su odrasli/roditelji već naučili da naturalizuju i podnose (Mickenberg, Nel

³ Pored hrestomatije *Tales for Little Rebels*, o radikalnoj književnosti za decu vidi i članke: Mickenberg, Nel 2011; Mickenberg 2017, a o komunističkoj kulturi i književnosti za decu: Mickenberg 2006, Mishler 1999.

2011: 462). Određeni elementi dečje psihologije, posebno dečja radoznalost, empatija, osetljivost na nepravdu, nepokornost i opiranje autoritetima, tu se prepoznaju kao prirodni saveznik u osmišljavanju i sprovođenju različitih programa društvene promene.⁴ Jedno od tematskih težišta takve radikalne književnosti za male buntovnike bio je i „poziv na maštanje“: imaginirano (re)kreiranje boljeg sveta, kako bi se snažnije osetila i potreba da se ovaj postojeći podvrgne kritici i promeni. U jednu takvu imaginarnu šetnju časopis *Budućnost* poveo je svoje male čitateljke i utopističkim romanom koji ovde predstavljamo.

Pre nego što opišemo ovo neobično delo, neophodno je dati nekoliko napomena o problemu njegove atribucije. U podnaslovu svakog od nastavaka *Šetnje kroz budućnost* kao autorka je navedena „Mala Zora“. Reč je o maloj heroini, polufikcionalnoj diskurzivnoj tvorevini koja je bila zaštitni lik časopisa *Budućnost* i istoimene dečje organizacije koja je delovala oko njega. Mala Zora pojavljuje se već od prvih brojeva *Budućnosti* kao autorka različitih književnih priloga, ali i kao protagonistkinja poučnih anegdota iz svakodnevnog života malih proletera. Pošto je Zorin lik imao programski karakter i opstao kroz sve faze i ideološke mene časopisa, iza ovog pseudonima se po svoj prilici krije pero pokretača i urednika *Budućnosti* Dragutina Vladisavljevića. Ostavljajući otvorenom mogućnost da će buduća istraživanja možda zahtevati korekciju ovakve atribucije, prema sadašnjim saznanjima autorstvo *Šetnje kroz budućnost* može se s najviše razloga pripisati Dragutinu Vladisavljeviću. Činjenica da je Vladisavljević bio i prvi prevodilac (skraćenog izdanja) Marksovog *Kapitala* na srpski jezik,⁵ *Šetnju kroz budućnost* smešta u još zanimljiviji kulturno-politički kontekst.

⁴ Jedna od parola štampanih u *Budućnosti* glasila je: „Buduća jačina volje leži skrivena u samovolji detinjoj“ (Gete).

⁵ Između ranih fragmentarnih prevoda u periodici 19. veka i celovitog prevoda tridesetih godina, Marksov *Kapital* je u dva navrata na srpski preveden u skraćenom obliku: Vladisavljević je 1900. preveo izvod koji je sačinio Gabrijel Devilj, a Moša Pijade je 1924. s nemačkog preveo izdanje koje je priredio Julijan Borhart (v. Marks 1978: 7).

Šetnja kroz budućnost ostvarena je u žanrovskom ključu socijalne utopije, s tim što je data iz ugla deteta i fokusirana pre svega na novi tip škole u futurističkoj projekciji idealnog komunističkog društva, koje se imaginira kao *dečji raj* na zemlji. Mnoga vaspitno-obrazovna stanovišta i inovacije koje je časopis *Budućnost* i inače promovisao u različitim člancima, u ovom romanu biće imaginativno konkretizovani i narativno predstavljeni kao deo realizovane društvene prakse. *Šetnja* je u tom smislu zaista i promenade kroz osnovne postavke časopisnog programa i njegove, kako je Vladislavjević govorio, „borbene komunističke pedagogije“. Programski karakter dela signalizovan je i integracijom naziva časopisa u naslov romana, gde bi se reč *budućnost* zaista podjednako mogla pisati i velikim i malim slovom. Za današnjeg čitaoca svakako je posebno indikativno da je ta *budućnost* praktično naša savremenost: futurističko-utopijska projekcija *Šetnje* smeštena je u vreme oko 2024. godine.⁶

U jednom od karakterističnih manira utopističko-fantastičke literature, Mala Zora će komunističko društvo posetiti *u snu*. U taj san Zora pada veče pred proslavu Prvog maja, a odluku da ga zapiše i podeli sa drugima donosi nakon što se njen san sudario sa grubom društveno-političkom realnošću. Naime, planirana radnička proslava Prvog maja bila je policijski onemogućena, a protestna kolona proletera, umesto ponosne šetnje kroz grad, preusmerena ka periferiji, zoni društvene bede i nevidljivosti. Taj kontrast između utopijsko-oniričkih slika i radničke realnosti motiviše malu Zoru (u čijoj sobi visi portret Dimitrija Tucovića) da svoj san transformiše u romaneskni zapis, namenjen dečjoj populaciji.⁷ Jedna

6 Smeštanje radnje utopijskih romana nastalih krajem 19. i početkom 20. veka u vreme oko/posle 2000. godine nije bila retkost, o čemu v. tekst I. Bakića (Bakić, *web*). *Šetnja kroz budućnost* u tom bi kontekstu imala osoben status, pošto se kao rani primer dečje SF socijalne utopije pojavljuje u kulturi koja će zaista imati poluvekovnu socijalističku budućnost.

7 Svoj roman Zora namenjuje isključivo dečjoj populaciji, malim proleterima i proleterkama, koji su kroz njega, kao i kroz časopis *Budućnost* u celini, dobijali saznanja i pouke koji su u školi bili

osujećena radnička šetnja kompenzovana je imaginarnom šetnjom kroz utopijsku budućnost.

Da bi se razumela latentna mitsko-fantastička potka ovog dela neophodno je podsetiti na kultni značaj Prvog maja u tadašnjoj proletherskoj kulturi. Ovaj praznik punktuirao je utopijsku temporalnost radničke zajednice, o čemu svedoči i ritam izlaženja *Budućnosti*, koja svoja godišta od 1923. ne računa ni po školskoj ni po neutralnoj kalendarskoj godini, već od Prvog do Prvog maja. Majsko obnavljanje prirode simbol je buđenja socijalnih energija, pa se u *Budućnosti* u svim tipovima priloga (dokumentarni, poezija, proza, ilustracije) uvek iznova po(d)vlače analogije između radničke borbe i vitalnosti Prirode, koja se (rusoovski) posmatra kao „glavna vaspitačica“ i zaštitnica potlačenih, posebno *ugroženog tela proletera*. Zato će i glasilo mališana budućnosti biti časopis pod nazivom: *Dete u prirodi*.

U središnjem delu romana, Zora sa decom budućnosti prolazi kroz jedan tipičan školski dan, krećući se postupno kroz niz stanica *Škole za vaspitavanje dece*, da bi se u drugom delu narativa socijalna slika proširila na celokupnu zajednicu i sugerisala da je preobražaj u pristupu detetu, detinjstvu, vaspitanju i obrazovanju samo jedan, ali krucijalan aspekt integralne transformacije društveno-egzistencijalne matrice. Zora tokom svoje poučne oniričke šetnje ispoljava karakterističnu zbunjenost jednog utopijskog novajlije, koji u svom snu nikako ne uspeva da se dovoljno „rasani“, te izaziva stalne zabune, nesporazume i komične situacije. Premda je uzorno dete osvešćenih i organizovanih roditelja-proletera s početka 20. veka, Mala Zora svojim navikama i „predrasudama“ zapravo oličava duh zastarelog, bivšeg doba, o kojem deca budućnosti uče tek u sklopu časova o fantastičnoj i surovoj povesti Starog sveta. Romanesknii narativ stalno evocira tu tenziju između starog (tadašnjim čitaocima savremenog) i budućeg (današnjem čitaocu

zabranjeni („ne puštaju nas da vas u školi tako učimo“), dok je njihov transfer u porodičnom okruženju često bio onemogućen celodnevnim roditeljskim odsustvom/radom.

„savremenog“) sveta, a doba ostvarene utopije gradi se umnogome kao jedan *anti-svet*, u kojem je sve suprotno tada vladajućim normama, što je i osnova za proizvođenje kritičkih efekata utopijskog narativa. Tako će se na ulazu u jedan od parkova budućnosti nalaziti natpis „Slobodno je ići van staza, ljubiti se sa cvećem i valjati se po travi“, kao i „pse u vrt uvoditi“. Iz onoga što se u utopiji podstiče i sme saznajemo mnogo toga što je u savremenosti Male Zore bilo nepoželjno i zabranjeno.

Školski dan budućnosti otpočinje časom vaspitanja koji se sastoji od doručka u prirodi, nakon čega deca stižu u veliku salu, *školu bez školskih klupa*, gde je predviđen čas računanja. Ali kako se dečja pažnja ubrzo preusmerava ka drugom, kontingentnom situacijom potaknutom interesovanju, čas računanja spontano se prevara u čas higijene, na kojem se uslovi rada u nekadašnjim školama dočaravaju kroz bioskopsku projekciju, kako bi žive slike i uživljavanje zamenili neproduktivno knjiško učenje napamet (kao što i o istoriji deca uče kroz pozorišne predstave). Ta ideja o fleksibilnoj i nerepresivnoj strukturi školskog dana, koji nema unapred propisanu agendu već se prilagođava promenljivim interesovanjima i saznajnim potrebama dece, jedan je od radikalnijih zahvata u shvatanju obrazovnog procesa i metodike koji se u ovoj pedagoškoj utopiji promovira.⁸

Druga, i najvažnija, vaspitno-obrazovna stanica „zagonetne škole“ budućnosti jeste „Stanica za proučavanje dečjih sposobnosti“, gde *deca uče odrasle* kako da im se obraćaju tako da ih ova razumeju, i gde se deci dopušta

⁸ Ova ideja bi, pored ostalog, mogla biti i odjek Tolstojeve pedagogije i jasnopoljanskog eksperimenta sa seoskom decom. Tolstoj je inače bio jedan od najprevođenijih autora u *Budućnosti*, posebno u prvoj seriji (1920). Časopis je tada redovno donosio vesti iz Sovjetske Rusije, pa i tu da je uz saglasnost Tolstojeve čerke Jasna Poljana pretvorena u jednu pravu „dečju republiku, dečju opštinu, jednu Tolstojevu dečju zajednicu“, što je smatrano za „očevidan dokaz da su ideali velikog pisca i komunistički ideali potpuno saglasni u svom krajnjem cilju“ (*Budućnost*, br. 3, str. 14). To otvara zanimljivu temu reaproprijacije radikalnijih postavki Tolstojeve pedagogije u komunističkom pokretu i boljševičkoj Rusiji, o čemu se zahvaljujući učiteljskom pokretu i socijalističkoj pedagoškoj biblioteci „Budućnost“ (koja nije u neposrednoj vezi sa Vladislavljevićevim časopisom) čitalo i diskutovalo u međuratnom Beogradu (v. npr. Konopljev 1939; Sirkina 1940).

da spontano iskažu šta ih zanima i za šta su sposobna, kako bi to potom bilo društveno podržano i podsticano u daljem procesu obrazovanja i usavršavanja. Ovaj deo nastave izvodi se u velikim salama za vežbanje u raznim praktičnim sposobnostima, u svojevrsnoj „školi igračaka“, gde deca imitiraju svet odraslih, „prave sami šta i kako znaju“, ispoljavajući svoje prirodne sklonosti, na osnovu čega će potom biti preusmereni u odeljenje za tehniku, zanate, nauku i filozofiju, umetnost itd. Predstavljajući školu budućnosti, Vladislavljević nastoji da narativno konkretizuje mnoge važne momente socijalističko-komunističke pedagogije. Jedan od njih bila je i stanovište da decu treba upoznati sa poreklom stvari, načinom na koji su one napravljene i kako funkcionišu, iz čega će u Sovjetskoj Rusiji biti izgrađen čitav jedan knjiški žanr, a što je i jedna od centralnih aktivnosti na ovoj stanici *Šetnje kroz budućnost*. U komunističkoj školi deca se ne smeštaju u unapred spremljene šablone već se prate njihovi impulsi, darovi, intuicije, sve dok učenje-rad ne počne da proizvodi ne višak vrednosti već *čisti užitak*. To je i jedan od vrhunaca ovog dela narativa – trenutak kad mala Zora oseti da počinje da joj se „uslađuje“ u tom dečjem raju i kad na pomen majčinstva oseti snažan unutrašnji poriv da se oproba u šivenju.⁹ Ovom morisovskom momentu utopijskog „uslađivanja“ imaćemo prilike da se vratimo u nastavku.

Zanimljiv i donekle ambivalentan momenat novog vaspitnog režima u *Šetnji kroz budućnost* predstavlja insistiranje na nerepresivnoj funkciji vaspitača, čije se prisustvo u obrazovnom procesu minimalizuje („mala deca se vaspitavaju sama“, „odgaja ih sama priroda“), i koji podstiču dečje nestašluke, podržavaju njihovu dovrtljivost i inicijativu, kao što su i obavezani da poštuju rezultate dečje političke borbe, u koje spada i dečjim štrajkom izborneno pravo da im se odrasli ne mešaju u igru-učenje

9 Ovo povezivanje ženske prirode i majčinstva može se smatrati preostatkom devetnaestovekovih nazora, ali to je samo jedan od aspekata rodnih politika u ovom delu, koje za svoju protagonistkinju bira proleterku, u kojem su devojčice-žene te koje voze futurističke automobile itd.

(„Ne mešajte se u naše igre ni svojim zahtevima, niti svojim uputstvima, nego nas ostavite na miru, da bi [*sic*] mogli i sami da mislimo“). Deca budućnosti nastupaju kao punopravni politički subjekti: izdaju svoj list, učestvuju u sovjetima i odlučivanju, bore se za svoja prava i solidarno čuvaju nasleđe svoje borbe, a koriste i mogućnost da kazne odrasle. Taj naglasak na autonomiji deteta, njegovoj samostalnosti i političkom aktivizmu, prepoznatljivo je mesto komunističke pedagogije i književnosti za decu (v. Mishler 1999: 115; Mickenberg 2006: 57). Ali upravo taj inovativni momenat u *Šetnji* je praćen i senkom pantoptičkog nadziranja: roditelji i vaspitači povlače se iz neposrednog dečjeg okruženja, ali ih ipak, zahvaljujući raznim tehničkim inovacijama, iz svoje „nevidljivosti“ nadgledaju i prisluškuju.

Nakon školskih aktivnosti, deca se sreću sa roditeljima i ostalim članovima zajednice, posebno omladincima, na zajedničkom obedu i svetkovini, u idilično-karnevalskoj atmosferi. Tu prisustvujemo slikama društvenih igara i užitka, podjednako u opštem tehničkom napretku i stopljenosti sa prirodom. Taj spoj prirode i industrije vrlo je karakterističan za ovu utopiju i donekle objašnjava specifičan status naučno-fantastičnih elemenata u njoj. Oni, naime, po samim postavkama komunističke ideologije, oslonjene na naučno-racionalni pogled na svet i ostvarive forme tehnološko-industrijskog napretka, nisu u punom smislu fantastični, i ne narušavaju toliko prirodne zakone koliko građansko-kapitalističkom hegemonijom naturalizovane mentalitete i navike. Ono što je fantastičko u komunističkoj utopiji, dakle, nisu toliko njeni sadržaji, funkcionalan tehnološki napredak i promovisane humanističke vrednosti, koliko sam konsenzus o nužnosti i verovatnosti njene realizacije.

Iako ne narušavaju naše predstave o fizički (ne)-mogućem, oblici tehnološkog napretka koje *Šetnja kroz budućnost* nudi vrlo su zanimljivi iz današnje perspektive. Dečji automobili na bežično navođenje (koje voze devojčice) neizbežno evociraju GPS tehnologiju. Slično je i sa toki-voki sistemom koji vaspitači koriste za uzajamno obaveštavanje, sa radio prenosom koncerata po

gradu ili u brzim vozovima, čija se „fantastičnost“ sastoji najviše u tome što oni koji su te udobne vagona izrađivali sada u njima mogu i da se voze. Aeroplani se koriste u svrhe nadgledanja i održavanja javnog reda; „vazдушna železnica“, tj. žičara, neka je vrsta „ringišpila za decu“, koja uživaju i u ogromnim toboganima-klizalicama, itd. Iako današnji stepen napretka umnogome redukuje futuristički elan Vladislavljevićevog romana, nije teško primetiti da se *Šetnja* u ponečemu i dalje nalazi *korak ispred nas*, tj. da ni do danas nije dosegnut onaj nivo unapređenja „mentalnih tehnika“ koji bi obezbedio opštu dostupnost ovih i drugih tehnoloških postignuća, i njihovu funkcionalnu integrisanost u svakodnevni život neotuđene zajednice.

Iako se ovom prilikom ne možemo detaljnije baviti pitanjem mogućih istorijskih izvora, predložaka i uzora za pisanje jednog ovakvog, za svoje vreme i sredinu atipičnog štiva, neophodno je uputiti na jednu važnu referencu, koja će nam koristiti i u pozicioniranju ovog dela u kontekstu komparativne književnosti za decu. Reč je o paralelama koje se mogu uspostaviti između *Šetnje kroz budućnost* i *Vesti niotkuda* Vilijama Morisa (William Morris), jednog od klasičnih dela socijalno-utopijske literature, koje je 1911. bilo prevedeno na srpski i objavljeno u Socijalističkoj knjižari u Beogradu. Imajući u vidu Vladislavljevićevo aktivno učešće u predratnom socijaldemokratskom pokretu, njegov prevodilački i autorski rad, teško je zamisliti da mu Morisovo delo nije bilo poznato. Paralele između *Vesti niotkuda* (1890) i *Šetnje kroz budućnost* su brojne i odnose se kako na globalnu žanrovsku i kompozicionu potku dela, tako i na niz pojedinačnih rešenja, motiva i stavova. Oba dela su zasnovana na oniričkom putovanju u budućnost, koja je projektovana u približno isti vremenski trenutak (početkom trećeg milenijuma). Hronotop puta omogućava pregledno kompoziciono strukturiranje oba narativa, u kojem se junaci postupno i linearno, od stanice do stanice, kroz vlastito iskustvo ili kroz priče starijih stanovnika, upoznaju sa postavkama novog društva. Protagonisti se, pri tome, na sličan način osećaju kao stranci, Zora „kao

da je došla iz nekog drugog sveta“, a Morisov junak kao da je „s druge planete“, i izazivaju srodno koncipirane situacije nespo razuma. Delima je zajednička i romantički i pastoralno intonirana projekcija budućnosti, u kojoj je socijalni napredak vezan za obnovu spontanosti i povratak prirodi. Detaljnije paralele mogle bi se tražiti u značaju koji je u oba dela pripisan arhitekturi, odeći, Prvom maju, priraštaju fizičke lepote, ili slikama sretnih ljubavnih/vereničkih parova, kojima se društvena utopija utemeljuje u trijumfu erosa.

Oba romana, najzad, komunističko/socijalističko društvo vide u korelaciji s dečjim duhom, tj. kao svojevrsno „drugo detinjstvo sveta“ (Moris), donoseći vrlo nekonvencionalno viđenje vaspitno-obrazovnih praksi. Iako je Moris bliži ideji o ukidanju školstva („ja ne vidim kakve veze ima škola sa decom“, 1911: 32), dok u *Šetnji kroz budućnost* imamo izvesnu hipertrofiju pedagoškog, oba romana kreću se oko istih ideja i ideala: samostalnost dece, boravak na otvorenom prostoru i učenje kroz prirodu, privilegovanje prakse nad učenjem iz knjiga, spontanitet obrazovanja i sloboda ukusa, uz kritiku sistema starog školstva i vaspitanja kao „mlina“ iz kojeg „niko ne može da iziđe nepovređen; i samo bi oni mogli izbeći da ne budu samleveni koji bi u sebi imali jak revolucionarni duh“ (Moris 1911: 72). „Srećom većina dece imala je taj duh u svima vremenima“, dodaje Moris, što bi mogli potpisati i borbeni pedagozi Vladislavljevićeve *Budućnosti*.

Posebno važnu tačku preseka između *Vesti* i *Šetnje* čini afirmacija otvorenih struktura, fleksibilnosti, spontaniteta, improvizacije i prirodnosti promene, kao i ideja o slobodnom usavršavanju svakog čoveka, o komunizmu kao *užitku*, užitku čoveka-deteta u neotuđenom radu-stvaralaštvu kao ekspresiji vlastitog bića. Morisovi stavovi o tome da je svakom čoveku potrebno obezbediti slobodu da „radi ono što najbolje može“ i „vežba svoju specijalnu sposobnost do krajnjih granica“ nalazi konkretnu primenu u „Stanici za proučavanje dečjih sposobnosti“ u *Šetnji kroz budućnost*. Sve te ideje vode onom ključnom aspektu, koji je kod Morisa dominantan i eksplicitan,

dok se u znatno kraćoj *Šetnji* samo naslućuje, ali je ipak dosegnut i artikulisan, pored ostalog u već pominjanom kulminativnom trenutku kada Mala Zora u stanici za proučavanje dečjih sposobnosti počne da oseća kako joj se „uslađuje“ taj dečji raj.

Jednu drugačiju paralelu možemo povući sa tekstom koji gotovo izvesno nije neposredno uticao na Vladislavjevića, ali je, kao i on, oblikovan po uzoru na Morisovo delo: radi se o *Priči o amuletu* (*The Story of the Amulet*) Edit Nezbit (Edith Nesbit), fantastičnom romanu za decu objavljenom 1906. godine. *Priča o amuletu* deo je serijala o *Psameadi*, „peščanoj vili“, odnosno natprirodnom stvorenju koje ispunjava želje, i predstavlja treći i zaključni deo serijala, kome su prethodili romani *Petoro dece i To* (*Five Children and It*, 1902) i *Feniks i ćilim* (*The Phoenix and the Carpet*, 1904). Kao i ranija dela Edit Nezbit, ovaj roman odražava njen intenzivni angažman u fabijanskom pokretu (ona je, zajedno sa suprugom Hjubertom Blandom, pripadala osnivačima Fabijanskog društva) za ono vreme retko eksplicitnim fokusiranjem na različite društvene probleme. Okvirna priča romana na prvi pogled deluje kao uobičajen fantastični zaplet: grupa od petoro dece nalazi čarobnu amajliju i uz njenu pomoć putuje u različite epohe i mesta, od starog Egipta preko Atlantide pa do Londona budućnosti. U oštroj suprotnosti sa *Šetnjom*, autorka svaku posetu nekom hronotopu strukturira kao funkcionalni deo narativa, potrage za drugom polovinom amajlije, uz snažan pripovedački zamah ali i distinktivnu karakterizaciju likova dece-protagonista i ljudi sa kojima se susreću. Na taj način se različite teme srazmerno skladno uklapaju u zaokruženu celinu. Roman *Priča o amuletu* do danas je, kao i *Šetnja kroz budućnost*, zadržao naboj radikalne književnosti za decu, ali istovremeno poseduje i primamljivost avanturističke pripovesti.

U kontekstu ovog rada, nas interesuje pre svega dvanaesto poglavlje u kome deca posećuju London budućnosti. Ovde, naime, Edit Nezbit stvara utopiju u mnogo čemu sličnu snu Male Zore, ali i sa pojedinim upadljivim razlikama u odnosu na nju. Najvažnija je

svakako činjenica da se kod Nezbit ne radi o *snoviđenju* već o fizičkom boravku u budućnosti postignutom natprirodnim sredstvima, čarolijom, čime se *Priča o amuletu* presudno odvajava od onirično motivisane utopijske književnosti, ali i naučno-fantastičnih utopija kakve su najčešće stvarane tokom dvadesetog veka, i pozicionira se u okvir fantazijske književnosti za decu čijem je formiranju upravo Edit Nezbit presudno doprinela. Poput njenih drugih romana, i ovaj postulira jasno omeđen sistem magije sa logički ustrojenim pravilima, koji dečji protagonisti mogu istraživati i koristiti.

Njihova poseta budućnosti ima jasnu svrhu – da nađu drugu polovinu čarobnog talismana – ali je autorka vešto koristi da prikaže buduće društvo, zasnovano na fabijanskim principima. Kao što je Suzan Ran iscrpno prikazala u svom radu *News from E. Nesbit: The Story of the Amulet and the Socialist Utopia* (Rahn 1985), ovaj roman je pod jakim uticajem Morisovih *Vesti niotkuda*, ali i *naučnih romansi* H. Dž. Velsa, i formalno i sadržajno. U tekstu Edit Nezbit eksplicitno ukazuje na izvor svoje inspiracije: prva osoba koju deca upoznaju u svetu budućnosti zove se Vels – dečak koji je dobio ime „po velikom reformatoru iz prošlosti, koji je shvatio da treba otkriti šta želite i onda pokušati da to i ostvarite“. Društvo koje ova autorka prikazuje nije tako radikalno izmenjeno kao Zorina budućnost, i mnogo je preciznije lokalizovano – deca putuju u London koji i dalje ima prepoznatljive markere, geografske, poput Temze, i arhitektonske, poput Britanskog muzeja – ali, za razliku od Morisa i Velsa, a slično Vladisavljeviću, Edit Nezbit se najpodrobnije bavi decom i obrazovanjem budućnosti. Njena vizija škole nije tako egalitarna kao Vladisavljevićeva, ali škola je i dalje mesto *uživanja* a ne prinude: jedina kazna za neprimereno ponašanje jeste udaljavanje sa nastave „na ceo dan“, kako junacima saopštava Vels. Baš kao i mala Zora koju deceniju kasnije, protagonisti *Priče o Amuletu* iznenađeni su i obradovani novim svetom u koji su stupili, a pre svega drugačijim ljudima koje u njemu zatiču: društvo ostvarenog fabijanskog socijalizma jeste društvo spokojnih i bezbrižnih ljudi, a ne samo sitih i zdravih. Kao

i Zora, i oni ne mogu da se suzdrže od povlačenja paralela sa svojim, odnosno našim svetom, na užas svojih domaćina.

Možda je najizrazitija razlika između ove dve vizije *kolektivizam* prisutan u celoj *Šetnji kroz budućnost*, a u velikoj meri odsutan iz *Priče o amuletu*. Zora se sve vreme nalazi u zajednici, drugovi i drugarice sa kojima se upoznaje i provodi vreme nemaju imena niti su značajnije oblikovani i individualizovani kao likovi. To važi i za prostor u kojem se Zora kreće: gotovo neprekidno je pod vedrim nebom, bilo da je u parku, bilo da je u „dečjem raj“, a čak i škola je bez četvrtog zida, koji zamenjuju staklena vrata; i svaki od tih otvorenih prostora u kojima se prožimaju urbano i ruralno koncipiran je kao *zadružni* prostor, za veliki broj ljudi ili dece. Nasuprot tome, protagonisti *Priče o amuletu* kreću se iz zatvorenog prostora Britanskog muzeja do jednako zatvorenog prostora Velsovog doma, dok o prirodi i detaljima školovanja saznaju iz druge ruke, od Velsa i njegove majke. Nezbit sa karakterističnom brižnošću opisuje enterijer koji je ureden tako da se deca ne mogu povrediti, bez otvorenih ognjišta, bez oštih uglova i tvrdih površina, u vedrim bojama, i time predstavlja suštu suprotnost uređenja dečjih soba na prelazu iz viktorijanskog u edvardijansko doba: pa ipak, iako deluje prisnije i prepoznatljivije današnjim čitaocima nego svet Zorinog snoviđenja, ovo društvo je istovremeno sputanije i tešnje vezano za svoje doba nego Vladislavljevićevo. Dok se Zorin povratak u njenu sadašnjost, odnosno buđenje, odvija spontano i neplanirano, protagonisti *Priče* sami biraju trenutak povratka i nakratko povedu i Velsovu majku koja se užasne pred prizorom savremenog Londona, u jasnoj analogiji sa završnom scenom Morisovih *Vesti niotkuda* (v. Rahn 1985).

Poređenje ova dva teksta može nas dovesti do brojnih zaključaka o prirodi utopijskog u *Šetnji*, odnosno *Priči*, ali i o njihovom položaju u polisistemu dečje književnosti. U starijem delu, romanu Edit Nezbit, utopijski impuls je ograničen na jedan segment teksta, podređen zahtevima zapleta i tradicionalnom oblikovanju likova junaka. Kod Vladislavljevića, naprotiv, utopijska svest vlada tekstem i

određuje mu formu i sadržinu u isto vreme, uz nesputano uživanje u vajanju detalja koje je kod utopista zapazio Fredrik Džejmson:

it is precisely this dimension of a hobby-like activity, which anyone can do in their own spare time, at home, in your garage or workshop, that organizes the readership of the Utopian text (...) thinking of new twists on existing laws and customs and coming up with ingenious models of your own. (...) Utopia is thus by definition an amateur activity in which personal opinions take the place of mechanical contraptions and the mind takes its satisfaction in the sheer operating of putting together new models of this or that perfect society (Jameson 2005: 35).

Oba teksta mogu se uslovno čitati kao „utopije za decu“, ali ako pokušamo da ih odredimo u književnim okvirima, postaće jasno da je Edit Nezbit tu u velikoj prednosti, pre svega zbog značajnijeg književnog dara autorke i preciznijeg saobražavanja romanesknim konvencijama. *Šetnja kroz budućnost* mnogo više duguje klasičnim utopijskim obrascima: nema zaplet u klasičnom smislu, kao povest je svakako prekratka da bi se s pravom svrstala u roman, a preduga za format priče za decu. Motiv sna sproveden je, kao i u drugim utopijskim delima, mehanički, kao nužni preduslov za prikazivanje utopije, bez psihologizacije i unošenja prave onirične alogičnosti kakvu je u književnost za decu uveo još Luis Kerol. Izrazit je i već pominjan nedostatak individualizacije likova i uspostavljanje prisnijeg kontakta s njima. Za autora *Šetnje*, likovi dece i odraslih iz budućnosti svode se na neodređene vizije boljih i lepših budućih naraštaja. I Zorin susret sa vlastitim roditeljima protiče u tom ključu: roditelji su u snu mladi i veseliji, bez tragova mučnog rada i narušenog zdravlja.

U *Šetnji* postoji još jedan značajan odmak od danas poznate naučne fantastike sovjetskog tipa, ali i već pominjane pedagoške literature koja je decu upoznavala s poreklom stvari. Kao što piše Džon Mekenon, sovjetske utopije namenjene deci od ranih dvadesetih do ranih tridesetih godina dvadesetog veka doživele su značajnu

promenu i premeštanje akcenta sa stvaranja utopijskog društva u kome će vladati jednakost i bratstvo na napredak nauke i tehnologije, srodan težnjama zapadne naučne fantastike istog perioda, iako sa drugačijim ideološkim predznakom (McCannon 2001). I Zorina *Šetnja* pokazuje sva obeležja koja Mekenon navodi za ranu sovjetsku naučnu fantastiku za decu – radosno pouzdanje u svetliju budućnost u kojoj će, doduše, postojati napredna tehnologija, ali isključivo kako bi služila jednom boljem i srećnijem ljudskom rodu.

Ni Zora niti braća i sestre koji tragaju za amuletom ne vrše nikakav upliv na društvo budućnosti, a otvoreno je pitanje kakav je stvarnosni efekat imalo to njihovo imaginarno uživanje u drugačijem, punijem i lepšem životu, podstičući nadu u ostvarenje društva u kome bi takav život bio moguć. S tim morisovskim duhom *užitka* u svetu bez otuđenja, kao neotudivog ljudskog prava i opšteg društvenog cilja, možda je najbolje upustiti se i u nešto okasnelu šetnju kroz prvu socijalnu utopiju dečje literature u našoj književnosti. Utopiju koja se direktno obraća našoj (sve više distopijskoj) savremenosti.

IZVORI

„Шетња кроз будућност. Роман за децу. Пише мала Зора.“
Будућности, бр 2, јун 1924 – бр. 9/10, март/април 1925.
 (Репринт издање у: *Емитор: званично гласило Друштва љубитеља фантастике „Лазар Комарчић“*, год. XXXVIII, бр. 494, септембар 2018)

Морис, В. [Вилијам]. *Весџи ни од куда*. Прев. Душан М. Богосављевић. Београд: Социјалистичка књижара, 1911.

Nesbit, Edith. *The Story of the Amulet*. <https://www.gutenberg.org/files/837/837-h/837-h.htm>

LITERATURA

Андоновска, Биљана. „Будућност (без) Будућности: први комунистички књижевни часопис за децу у Краљевини СХС“: Часописи за децу: југословенско наслеђе 1918–1991. Ур. Станислава Бараћ, Тијана Тропин. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019. 17–48.

Маркс, Карло. Капитал: кратак извод Габријела Девиља. Превео и према оригиналу допунио Драг. Т. Владисављевић. Женева: [с. н.], 1900.

Паланчани, Сава. „Два ретка рана листа Комунистичке патрије Југославије у Библиотеци Матице српске. I. Књижевни лист за децу Будућност. 2. Хумористичко-сатирични лист Црвени смех“: Годишњак Библиотеке Матице српске за 1978. III. Нови Сад: Библиотека МС, 1980.

Bakić, Ilija. „Naše doba u naučnoj fantastici“, *Art-Anima, Web*, <http://www.art-anima.com/c16-eseji/ilija-bakic-nase-doba-u-naucnoj-fantastici> (18.11.2020)

English Literature in Transition, 1880-1920, Volume 28, Number 2, 1985, 124-144.

Jameson, Fredric. *Archaeologies of the Future. The Desire Called Utopia and other Fictions*. London, New York: Verso, 2005.

Kecić, Danilo. „Dečje grupe Budućnost 1919–1920. godine“: *Pedagoška stvarnost*, Novi Sad, 6 (1966): 356–364.

Kecman, Jovanka. „Učešće žena u radničkom pokretu Jugoslavije 1918–1921. godine“: *Istorija radničkog pokreta*. Zbornik radova 2. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965.

[Konopljev, N.K.]. *L. N. Tolstoj o narodnom učitelju*. [Preveo Rad. V. Teodosić]. Biblioteka Budućnost; sv. 68. Beograd: [s. n.], 1939.

Marks, Karl. *Kapital*. Prvi tom. Prev. Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Beograd: Prosveta, 1978.

McCannon, John. „Technological and Scientific Utopias in Soviet Children’s Literature, 1921/1932“: *Journal of Popular Culture*; Spring 2001; 34, 4: 153/169.

Mickenberg, Julia L. „Radical Children’s Literature“: *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. Publication Date: Jun 2017. DOI: 10.1093/acrefore/9780190201098.013.89

Mickenberg, Julia L. and Philip Nel, eds. *Tales for Little Rebels: A Collection of Radical Children’s Literature*. New York: New York University Press, 2008.

Mickenberg, Julia L. and Philip Nel. „Radical Children’s Literature Now!“ *Children’s Literature Association Quarterly* (January 2011): 445–473. DOI: 10.1353/chq.2011.0040

Mickenberg, Julia L. *Learning from the Left: Children's Literature, the Cold War, and Radical Politics in the United States*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.

Mishler, Paul. *Raising Reds. The Young Pioneers, Radical Summer Camps, and Communist Political Culture in the United States*. New York: Columbia University Press, 1999.

Ogrizović, Mihajlo. *Dječja grupa 'Budućnost' preteča Saveza pionira Jugoslavije*. Zagreb: Radničke novine, 1989.

Rahn, Suzanne. *News from E. Nesbit: The Story of the Amulet and the Socialist Utopia*.

Sirkina, O. E. *L. N. Tolstoj i „slobodno vaspitanje“*. [Preveo Rad. V. Teodosić]. Biblioteka *Budućnost*; sv. 72. Beograd: M. B. Janković, 1939.

SOCIAL UTOPIA AS A CHILDREN'S PARADISE:
A WALK THROUGH THE FUTURE (1924/25) AND ITS LITER-
ARY AND SOCIAL CONTEXT

In this paper, we highlight the circumstances of the creation of a short novel for children by Dragutin Vladisavljević, *A Walk Through the Future*, and his literary and pedagogical features. Published serially from June 1924 to April 1925, this novel can most easily be interpreted within the concept of radical children's literature by Julia Mickenberg and Philip Nel, emphasizing its utopian character and communist-pedagogical intention. The influence of William Morris' *News from Nowhere* on Vladisavljević is also examined, and his literary treatment of utopian motifs is compared to the somewhat earlier *The Story of the Amulet* by Edith Nesbit, which places a work of similar utopian-pedagogical intention in the tradition of fantasy literature for children.

Key words: utopia, radical children's literature, *Budućnost* (periodical), Dragutin Vladisavljević, Edith Nesbit